

DE ONZICHTBAREN

‘Als wij de macht afzweren, met welk middel zullen wij de
revolutie van het proletariaat dan aansturen? Welnu, met een
kracht die onzichtbaar is, die door niemand herkend wordt,
die aan niemand is opgelegd.’

Mikhail Bakoenin, 1870

De Metallurgenstraat (1994)

Al maanden breng ik mijn nachten op dezelfde manier door: in het donker aan tafel, met mijn vingers op de draaiknop van de radio. Buiten op straat is het nagenoeg stil. Anders dan overdag klinkt geen geschreeuw of lawaai van rinkelende flessen. Af en toe loopt er iemand voorbij, en glijdt het schijnsel van koplampen over de muren van mijn kamer, begeleid door het geronk van een motor.

De radio houdt me gezelschap. Het is een REMA uit de jaren zestig, model Centuri 2060, geproduceerd in Oost-Duitsland. Niet lang na mijn aankomst in Kiev heb ik hem gekocht voor dertig roebel en een handvol kopeken, van een man die in een piepkleine voortuin twee straten verderop de huisraad van zijn moeder van de hand deed. Ze was in haar slaap overleden en drie weken later door de politie gevonden.

‘Je ruikt er niets aan,’ zei de man.

Mijn eerste bod van vijftwintig roebel wees hij af.

Met de draaiknop ga ik de praatprogramma's af. De gespreks-
onderwerpen maken me niets uit. Politiek, geschiedenis, pop-
cultuur, relatieadviezen: het is me om het even. Ik ben niet op
zoek naar inhoud. Het gaat me om de stemmen. De ene spreker
is de andere niet. Ik twijfel er niet aan of een radiomaker met
het juiste stemgeluid trekt luisteraars, misschien wel met dui-

zenden tegelijk. God weet hoeveel slapeloze zielen er 's nachts in de ether ronddolen, op zoek naar afleiding, naar iemand die ze in slaap kan sussen. Een goede stem is goud waard, vooral in deze tijd.

Wanneer een zender me bevalt, blijf ik hangen. Met gesloten ogen luister ik naar de voordracht of het gesprek. Soms zak ik weg in een roes, meestal heb ik het zelfs niet eens door. Op zulke momenten verliest de ether zijn betekenis. Wat overblijft zijn de klanken. Daarin schuilt de rust, het idee dat de wereld ook zonder mij om haar as blijft draaien. Men gaat door, waarmee dan ook. Met klagen of hopen, met fantaseren over betere tijden. Ik ben er, en ook weer niet. Meningeën gaan langs me heen. Ik hoef niet op te letten. En soms, als alles en iedereen meewerkt – de voorbijrijdende auto's, de passanten op straat, de stemmen: ze zijn er, maar niet te nadrukkelijk –, is er plotseling iets wat op slaap lijkt. Echte rust, vijftien of hooguit twintig minuten lang. Zelfs het geluid verdwijnt. Tot het onvermijdelijke moment dat de reclameboodschappen door mijn kamer galmen. Ik keer terug, wakker geschud door de huurlingen van westerse bedrijven die onder begeleiding van koortsachtige deuntjes merknamen opdreunen. Het is kabaal dat vroeger niet bestond. Producten gingen de strijd niet aan. Ze waren er, of niet – en daarmee was alles gezegd. Soms stonden er mededelingen in de kranten, al ging het eerder om voorlichting dan reclame: hoelang je bonen moest weken voordat je ze kookte, waar je de boekweit het best kon bewaren. Zulke dingen. Nu schetteren de riedels van whiskybottelaars, shampooproducenten, restaurants met flitsbediening en confectiehandelaren door mijn kamer. Aanprijzingen die niet alleen schaamteloos zijn, maar ook zinloos. Ze lijken te zijn vergeten dat niemand geld heeft om uit te geven. Hooguit kunnen we de producten vanaf

de stoep bekijken, ernaar smachten, zoals ze daar in stapels achter de etalageruiten liggen. Misschien scheppen de bazen van al die bedrijven er plezier in om ons de ogen uit te steken met hun welvaart. Of is het hoop? Hoop dat we zullen veranderen, dat we ooit rijk zullen zijn? Als die dag komt, dan herinneren we ons ongetwijfeld deze donkere nachten. Dan gaan we de deur uit om de aangeprezen producten te kopen, tassen vol, om aan onszelf te bewijzen dat het allemaal niet voor niets is geweest.

*

Het was tijdens een van deze nachten – een week geleden, om precies te zijn – dat ik de stem van Pavel Oleksandrovitsj Dorosjenko hoorde, mijn jeugdvriend uit Taranivka. Ik had hem al bijna vijf jaar niet meer gezien of gehoord. Nu kwamen zijn woorden over de radiogolven mijn kamer binnen, alsof er niets was gebeurd, alsof er geen tijd was verstreken. Het signaal was zwak en viel soms weg – maar hij was het. Ik wist het zeker.

Zijn stem was onveranderd. Onwillekeurig dacht ik terug aan de laatste keer dat ik hem had gezien, op de dag van zijn toespraak aan de universiteit van Kiev in de winter van 1989. We waren negenentwintig jaar. Honderden studenten hadden zich in de bibliotheek verzameld. Kaarsrecht stond hij aan de balustrade op de eerste verdieping. Er school iets in zijn blik. Een vermaning, een waarschuwing misschien. Vele sprekers hadden de weken ervoor op dezelfde plek gestaan, tegenover de samengeschoolde studenten. Sommigen waren zenuwachtig geweest en hadden hikkend hun verhaal gedaan. Anderen hadden er minder moeite mee gehad. Toch had niemand gesproken zoals Pavel op die dag zou spreken. Hij begon op kalme toon over de gebeurtenissen van de afgelopen weken,

alsof het ging om onschuldige roddels in een buurthuis. Hij sprak over de protesten en over het politieoptreden. Geleidelijk wonnen zijn zinnen aan tempo en volume. Het rumoer in de zaal verstomde. Zijn handen kwamen los van de balustrade. Steeds vaker koos hij woorden met twijfelachtige betekenissen: verantwoordelijkheid, verandering, vrijheid. Inmiddels galmde zijn stem tussen de natuurstenen zuilen. Als vanzelf sloten zijn woorden op elkaar aan, alsof ze zich door de eeuwen heen in onze taal hadden genesteld om juist op dat moment en op die plek samen te vloeien tot volmaakte zinnen. Na weken van debatteren leek er iets van orde te ontstaan in de wirwar van meningen. De zaken waarover hij sprak waren herkenbaar, het leek te gaan om inzichten die altijd al in je hadden gezeten. Onwillekeurig volgde je zijn blik en de bewegingen van zijn handen. Op de intonatie van zijn stem denderde een boodschap mee die zo krachtig was dat je er niet aan kon ontsnappen. Zelfs de als studenten vermomde KGB-agenten, herkenbaar aan hun strakke haarsnit en iets te nette kleding, luisterden ademloos. Pavel sprak vrijuit, écht vrijuit, alsof hij op een zeepkist ergens in Amerika stond. Uit zijn mond geen gespeelde controverse of lofspraak die was verpakt als kritiek. Het was de waarheid, zijn versie ervan. Moskou werd aan het spit geregen en niemand maakte bezwaar.

Toen sneuvelde de vader van het Sovjetimperium. Het was een waanzinnige afloop van zijn toespraak, een gebeurtenis van ongekend grote symbolische betekenis: de buste van Lenin uit de nis in de grote zaal vloog door de lucht en spatte in talloze stukjes uiteen op de vloer van de bibliotheek. De betovering was verbroken. Terwijl de scherven zich in alle richtingen verspreidden, kwamen de KGB'ers in actie. Ze werkten studenten tegen de grond en baanden zich een weg in de richting van

Pavel. Geüniformeerde politie stroomde door de hoofdingang naar binnen. Geschreeuw, vuistgevechten. Zwaaiende knuppels probeerden Pavels woorden teniet te doen, uit te wissen – maar het was te laat. Zijn boodschap had zich genesteld in de hoofden van honderden studenten, die nu overtuigder waren dan ooit. De komende weken zouden ze de straat op gaan. Ze zouden spandoeken maken en leuzen scanderen. Ze zouden vechten als het moest. Het was tijd voor iets anders, wat dat dan ook mocht zijn.

*

Zijn boodschap is volledig langs me heen gegaan. Ik heb geen idee van wat hij heeft gezegd, want zittend voor de radio ben ik vergeten te luisteren naar zijn woorden. Ik ving alleen zijn stemgeluid op, dat me terugbracht naar mijn geboortedorp Taranivka. Ik zag de seringen langs de hoofdweg, de sneeuwvlaktes in de winter. Er kwamen dagen voorbij uit onze schooltijd, toen we rondzwierven tussen de graanvelden en in de bossen. De oude cementfabriek, ons tochtige klaslokaal. Onder begeleiding van zijn stem doolde ik rond in ons verleden.

Het was slaap, ononderbroken slaap. Nauwelijks herkenbaar. Sindsdien ben ik op zoek naar hem, draaiend aan de knoppen van mijn REMA, rusteloos, misschien wel rustelozener dan ik ooit ben geweest. Ik moet hem vinden. Niet vanwege mijn slapeloosheid, maar omdat ik wil weten wat er is gebeurd. Ooit was hij namelijk overtuigd socialist. Hij beweerde dat de Unie een piramide van beton was. Onbeweeglijk, want breed aan de basis. Bestand tegen het verloop van de eeuwen – maar niet, zo bleek uiteindelijk, tegen zijn eigen woorden.

Inmiddels hebben de werkuniformen en overalls plaats-

gemaakt voor nylon trainingspakken. Ambtenaren verzinnen nieuwe straatnamen. De partij bestaat niet meer. De grijsaards van het Politbureau zijn vergeten, het gietijzeren standbeeld van Dzerzjinski is met kettingen omvergetrokken. Het socialisme is een gevallen reus – en ik wil weten hoe dat is gebeurd, waarom een imperium is gesneuveld zonder dat we er iets voor terug hebben gekregen.

Het dorp (1971-1972)

Pavel verscheen in Taranivka op een kille dag in september. Moeder zei dat hij wees was en dat zijn oom in Irgansk lange tijd voor hem had gezorgd, totdat die plotseling in zijn slaap was overleden. Nu trok hij in bij mevrouw Janovitsj. Ze was zijn oudtante en woonde tegenover ons aan de andere kant van de dorpsweg, in een huisje aan de voet van een metersdikke beuk.

Mevrouw Janovitsj deed haar best om hem zo goed mogelijk op te vangen. Ze had haar vroegere naaiatelierje leeggeruimd en een met stro gevulde matras op de natuurstenen werkbank gelegd. De dag van zijn aankomst liep ik voorbij op straat. Door het openstaande raam zag ik hem op zijn nieuwe bed liggen, lezend in een boek. Hij had iets ongrijpbaars over zich. Het viel me meteen op, tijdens die paar tellen dat ik langs zijn raam liep en hem voor het eerst zag. Ik kon het niet benoemen, en toch was het daar.

Zijn komst ging vooraf aan wat we op school 'het lange wachten' noemden. Ons dorp lag tussen eindeloze graanvelden en bossen, ver verwijderd van de stad met haar fonteinen, warenhuizen, aangeharkte parken, stadsbussen en bioscopen. De verveling zat in ons. In onze streek werd je ermee geboren, alsof het een erfelijke kwaal betrof. Er was geen ontkomen aan. In de zomer ging het om een sluimering, een onbestemd gevoel

dat je probeerde te verdrijven met zwemmen, fruit roven en boomklimmen. Maar dan volgde de herfst, die de graanvelden omtoverde in moerassen en de wegen onbegaanbaar maakte. Alsof deze periode nog niet genoeg was arriveerde vervolgens de winter, die ons maandenlang kon gijzelen met metershoge pakken sneeuw. Er waren nauwelijks bezigheden. Buiten schooltijd hielden we ons thuis bij de kachel op, of in het gemeenschaps-huis. We zaten daar maar, voor ons uit starend, zuigend op rauwe bonen. Soms wisselden we een handvol woorden. Soms maakten we tekeningen of kaartten we. Met zakmessen sneden we houtfiguren. Ook maakten we ruzie, om de kleinste dingen. Dan vochten we tot het bloed uit onze neus liep.

Een paar dagen na zijn komst stuurde moeder me naar de dorpswinkel om een fles melk. In het voorbijgaan trof ik Pavel aan in de voortuin. Zijn blik lag in de verte, ergens voorbij de boomtoppen aan de rand van het dorp. Om zijn aandacht te trekken tikte ik met mijn schoen tegen het tuinhek. 'Ik ben Dani,' zei ik. Hij keerde zich naar me toe. Omdat ik hem eerder alleen van de zijkant had bekeken, zag ik nu pas dat hij een ooglapje over zijn linkeroog droeg. Het ding werd op zijn plaats gehouden door een bandje dat grotendeels schuilging onder zijn zwarte haar. Zijn goede oog was helblauw. In zijn hand lag het boek dat ik hem eerder had zien lezen.

'Hallo, Dani,' zei hij.

'Wie ben jij?' vroeg ik.

'Pavel.'

'Waar kom je vandaan?'

'Uit Irgansk.'

We keken elkaar aan. Ik wees naar het boek in zijn hand.

'Waar gaat dat over?' vroeg ik.

'Over de marinebasis in Sebastopol.'

Op dat moment kwam de postbode, Nikolajev, de straat in gewaggeld. Hoewel ik hem zelden nuchter had gezien, was hij die dag zatter dan anders. Met zijn hand zocht hij steun bij de berken die hij passeerde. Zijn gulp stond open en zijn pet, die hij zo vaak was kwijtgeraakt dat hij hem met een touwtje aan zijn boord had bevestigd, bungelde achter hem aan.

Nikolajev was niet bepaald geliefd in ons dorp. Het was alom bekend dat hij roebels stal uit de pensioenbrieven van de oudere dorpingen, naar eigen zeggen een 'commissie' waar hij volgens de postwet recht op had. Volgens mijn moeder deed hij het oude Oekraïense gezegde eer aan: 'Een uur drinken maakt je een aap, twee uur een valse hond.' Als hij genoeg ophad, dan schold hij op alles en iedereen. Kinderen noemde hij ratten, vrouwen varkens of koeien. Hij trapte naar huisdieren, rochelde in moestuinen, urineerde in bloempotten. Ondanks zijn roes bleef hij verbazingwekkend goed in staat om diegenen te herkennen die hem de baas waren, fysiek of anderszins. Het was alsof zijn dronkenschap geen enkel effect had op dit vermogen, zelfs niet wanneer hij nauwelijks nog de ene voet voor de andere kon zetten. Zo viel hij mevrouw Chovnik, de bazin van het gemeenschapshuis, niet lastig. Ook oud-majoor Lavrinenko, die vaak vertoefde op het bankje voor zijn huis in de Rode Oktoberstraat, kon stevast rekenen op een groet in de vorm van een gedwee handgebaar. Zijn huichelarij kwam echter in volle omvang bovendrijven wanneer hij Toetko zag, een dorpsgenoot die ooit ondersecretaris van het partijcomité was geweest. Bij goed weer zat die geregeld een glaasje wijn te drinken aan een van de tafels voor het gemeenschapshuis. Zodra Nikolajev hem in de verte zag, rechtte hij zijn rug. Zo goed en zo kwaad als het ging probeerde hij een vaste pas aan te houden. Het zag er potsierlijk uit. Meerdere keren heb ik hem langs het gemeen-